

Arapça Çeviri Geleneğine Bakış: 8. – 10. Yüzyıllar

Emeviler ve Abbasiler Dönemi (8. – 10. Yüzyıllar)

Kaynaklar:

Suçin, Mehmet Hakkı (forthcoming) “Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem”. *Journal of Turkish Studies, Cem Dilçin Armağanı, Zehra Toska (ed.). Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations.*

Baker, Mona (1998) “Arabic Tradition” in *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, Mona Baker (ed.). London and New York: Routledge, 316-325.* *Çeviren: Figen Tuncer, Okan Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Lisans Bitirme Projesi, 2010. Her hakkı saklıdır+

8-9. yüzyıllardaki Arapça çeviri hareketini besleyen coğrafyalarında (Mısır, Şam, Anadolu, Irak) sosyo-kültürel durum:

- Büyük İskender'in M.Ö. 331 yılında Mısır, Şam ve Irak'a Yunan dili ve kültürünü götürmesi.
- 332'de İskenderiye'de kurulan İskenderiye Okulu, Yunan bilim ve kültürünün merkezi haline gelmesi.
- Yunanca: Yönetici sınıfın ve bürokrasinin dili. Günlük dil Aramice; Ruha (Urfa) lehçesi. (Urfa'da konuşulan Aramice sonraki dönemde Süryanice olarak adlandırılıyor)
- Bölgedeki yaygın Hıristiyan mezhepleri: Nasturilik ve Yakubîlik.
- Yunan mantık ve felsefesinden yararlanma çabası

Bilim merkezleri: Hıristiyan fraksiyonların teolojik ve düşünsel tartışmalarının sonucu olarak bölgede çeşitli bilim merkezleri kuruluyor:

- **İskenderiye / Mısır:** *İskenderiye Okulu* (MÖ. 332). Süryanice çevirmenlerin öncüleri Yunancayı bu okulda öğreniyor.
- **Nusaybin / Anadolu:** Süryanice çevirmenlerin toplandığı merkezlerinden biri. 363 yılında Persler tarafından Nusaybin işgal edilince çevirmenler faaliyetlerini Urfa'da (Sür. Ruha) sürdürüyor. Burada dini ve tarihi metinlerin yanı sıra mantık ile ilgili eserler Süryaniceye çevriliyor.
 - Yunanca, kutsal metinlerin dili olarak uzun süre bu merkezlerde öğretiliyor.
 - İlk Süryanice gramer kitabı, Nusaybin Okulu bilginlerinden **Yûsuf el-Ahvâzî** (ö. 580) tarafından yazılıyor. Süryanicenin grameri, Yunanca gramer kuralları esas alınarak oluşturuluyor.
- **el-Hîra / Irak:** Süryanilerin çeviri faaliyetinde buldukları bir başka merkez. Bu bölgede Hıristiyanlığı benimsemiş Abbâdîler denilen Arap kabilesi yaşıyor. Abbasi döneminin önemli çevirmenlerinden **Huneyn bin İshâk**'in bu kabileye mensup.

- **Cundîsâbûr / İran / Cundîsâbûr Okulu:** Süryanilerin uzun süre çeviri faaliyetlerini sürdürdükleri diğer bir merkez. Günümüzde bu kent, İran'ın güneybatısında yer almakta. Burada, çeşitli bölgelerden gelen Fars, Süryani, Hint ve Yahudi bilgin ve hekimler faaliyet gösteriyor. Pers Kralı Anûşirvân, dönemin Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından kovulan Yunan filozofları, bu merkeze kabul ediyor. Bu merkezde Yunanca, Süryanice, Farsça ve Hintçe çeviriler yapılıyor.
- **Harran /Anadolu:** Önemli bilim ve çeviri merkezlerinden. Bu merkezde astroloji ve astronomi konusunda eserler veriliyor.
- **Merv / İran:** Sasanilerin bilim merkezi. Merv'de egemen kültür Zerdüşçülük olmasına karşın söz konusu kültür, Süryani ve Yunan izlerini taşıyor ve gitgide Süryanilik ile Helenizm arasında bir senteze dönüşüyor.

Bu merkezlerde gerçekleştirilen faaliyetler, 8-9. yüzyıllarda Arapça eviri hareketinde *iki açıdan işlevsel rol oynuyor:*

1. Birincisi, bölgede bilimsel ve düşünsel faaliyetlerin sürekliliğine katkı sağlıyor. Bunun sonucu olarak sonraki yüzyıllarda Arapça eviri hareketi için düşünsel alt yapı hazırlanıyor.
2. İkinçisi, orijinali kaybolmuř eserler Süryanice evirileri sayesinde yok olmaktan kurtuluyor.

İslam öncesi dönemde Araplar:

- İslam öncesi dönemde ticaret aracılığıyla diğer halklarla iletişim kurdular. Hîra'da yaşayan Lahmîler, Arap Yarımadası'nda yaşayan **Araplar ile Farmlar** arasında bir köprü rolü oynadılar.
- Şam Arapları Gassânlılar, **Yunanlılarla Araplar** arasında köprü olarak, Yunancadan birçok kitap çevirdiler.
- Gerek İslam öncesi dönemde gerekse erken İslam döneminde Arapların bilim alanında çeviriyle henüz tanışmadıkları görülüyor. Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık veya Yahudilik yaygın olmaması Araplara kutsal metinleri çevirme ihtiyacı getirmedi.
- İslam sonrası dönemde belli bir çeviri faaliyetinden bahsedebilmek için **Emevi ve Abbasi hanedanlarının** işbaşına geçtikleri döneme gidilmeli.

Emeviler Dönemi (661-750): Merkezi Şam.

- 8. yüzyılın ilk yarısı, İmparatorluğun köklü kurumlarının temelini atıldığı bazı gelişmelere tanıklık ediyor. Bunlar, posta servisinin açılması, Arap para sisteminin kurulması, en önemlisi de Arapçanın, Şam'daki Yunanca, Irak'taki Pehlevice ve Mısır'daki Kıpti dilinin yerini alarak yönetimin resmi dili olması.
- Çeviri faaliyeti ciddi anlamda bu dönemde başlıyor. İlk çevirilerin bu dönemde, Yunanca ve Kıpti dilinden yapıldığı kabul görüyor. Bu dönemde yapılan çeviriler tıp, astroloji ve kimya üzerine. Halife Mervan yönetiminin Arapçayı kullanması, doğal olarak ilk etapta belli sayıda resmi belgenin çevirisini de gerektirmiş durumda.
- Yunan aforizmalarının(hikemi edebiyat) büyük bir kısmı, Emeviler Döneminin sonuna doğru Arapçaya çevriliyor. Aslında bu aforizmaların tamamı Aristo ve İskender ile bağlantılı. Bu çevirilerin 9. ve 10. yüzyıllarda Arap şiirine güçlü bir etkisi oluyor.

• **Abbasiler Dönemi (750-1258): Başkenti Bağdat.**

- Emevilerden sonra, yönetimi ele geçiren Abbasiler başkenti Şam'dan, yeni kurdukları Bağdat'a taşıdılar. Böylece İran tarihi ve kültürü henüz oluşum aşamasındaki yeni Abbasi kültürünün ortaya çıkışında oldukça önemli bir rol oynadı. Bu yeni toplumu oluşturan halk kesimleri; Aramca konuşan yerli Hıristiyan veya Yahudiler, Farsça konuşan şehirliler ve yarı göçebe Araplardan oluşuyordu.
- Abbasiler fetihler sırasında bilginin yayılmasında önemli bir rol oynayan kâğıtla tanıştılar. Talas Savaşı'nda (751) esir aldıkları Çinli askerlerden kâğıt yapımını öğrendiler. Önce Semerkant'ta üretilen kâğıt, daha sonra Bağdat ve Şam'da üreilmeye başlandı.
- Hem çeviri hem de telif eser oluşturma bakımından başı çeken kültürler, **Farslar, Süryaniler ve Yahudilerdi**. Özellikle Farslar, Müslüman toplumun entelektüel gelişiminin şekillenmesinde etkili oldular. 10. ve 11. yüzyıla kadar, Arapça dahi Farsçanın etkisi altında zenginleşti.
- Örneğin Arapça'daki ilk ilmi eser, Fars kökenli bir Yahudi fizikçi (Basralı Masarçavayh) tarafından yapılmış bir çeviri. Bu çevirinin kaynak eseri, İskenderiye'deki bir Hristiyan papaz Ahrun tarafından Yunanca yazılmıştı.

Abbasilerde çevirinin hızla ivme kazanmasının ardında önemli iki neden yatmakta:

- Birincisi, Emeviler döneminde genişleme politikasına odaklanmış olan Araplar bilginin gücünü keşfettiler. Bilgiye ulaşmak için de çeviri yapmaları gerekti.
- İkincisi, Abbasiler döneminde Müslüman ve Hıristiyan entelektüeller arasında düşünsel tartışmaların arttığı bir ortamda Müslümanlar, tezlerini desteklemek için Aristo mantığına ve Yunan felsefesine yöneldiler. Bu ise çeviriyi gerektirdi.

Çeviri, '3 M iktidarı' diye adlandırılan el-Mansûr, el-Mehdî ve el-Me'mûn dönemlerinde büyük bir ivme kazanıyor.

- İkinci Abbasi halifesi **el-Mansur** (754-75) bir dizi çeviriyi başlattı ve bir tercüme odası kurdu. Aynı şekilde El-Reşit (786-809) de çeviri faaliyetini destekledi ve el-Mansur'un kurduğu tercüme odasını büyüttü.
- 8. yüzyılda İslamiyet'in en önemli yüksek öğretim kurumunu kuran **el-Memun** oldu. Bu kurum aynı zamanda Arap tarihindeki en ünlü çeviri merkezi. Bağdat'taki **Beyt-ül Hikme** (kuruluşu 832) bir üniversite, kütüphane ve tercüme odası olarak işlev gördü. Burada Yunanca, Süryanice, Sanskritçe ve Aramice'den çeviriler yapan 65 çevirmen bulunmaktaydı.
- **Beyt-ül Hikme** Sasaniler döneminde İran tarihi, savaş ve aşka dair yazmaların kopyalandığı ve korunduğu bir arşiv oldu. Sasani tarihi ve kültürü üzerine Farsçadan Arapçaya çeviriler yapıldı.
 - El-Nedim, *el-Fihrist* isimli eserinde *Beyt-ül Hikme'de 47 çevirmenin yalnızca Yunanca ve Süryanice'den, 17 çevirmenin Farsça'dan, 2 çevirmenin Sanskritçe'den ve birinin de Aramice'den çeviri yaptığından bahseder.*

- Araplar Yunancadan öncelikli olarak bilimsel ve felsefi eserleri çevirdiler.
- Yunan drama ve şiirine ya çok az ilgi gösterdiler ya da hiç göstermediler.
- Bu dönemde Arapçaya kaynak metinlerin bir çoğunu Yunancadan ziyade Farsça sağladı.
- Diğer yandan Hindistan ise, hikemi edebiyatın ve matematiğin ana kaynağı oldu.
 - *Binbir Gece ve Kelile ve Dimne Orta Farsça çevirisine dayanır. Bu da aslında Sanskrit kaynaklara dayanmaktadır. Çeviriler genelde Farsça aracılığıyla yapılmasına rağmen, Sanskritçe de tıp eserleri için önemli kaynak dildi.*

Dönemin çevirmenleri:

Bu dönem çevirmenlerinin çoğu Hristiyandı ve alim.

- **Yuhanna bin Masaveyh:** Ünlü fizikçi ve mütercim. Beyt-ül Hikme'nin başına geçen ve Arapça'da gözbilim üzerine en eski sistematik eser olan *Gözlerin Düzensizlikleri* adlı eserini yazan kişi.
- **Huneyn bin İshak:** Hiralı (bugünkü Irak'ta) bir Nasturi Hristiyan. "Mütercimlerin Prensi" olarak biliniyor. Yuhanna bin Masaveyh'in yanında tıp okudu. Aristo, Platon ve Ptolemy'nin eserlerinin de dahil olduğu 100 yazmayı Süryaniceye, 39 yazmayı da Arapçaya çevirdi. Çeviri işinde oğlu İshak ve yeğeni Hubeyş'ten yardım alıyor. Batı'da Joannitus olarak biliniyor. Bin İshak, çeviriyi yapmadan önce kaynak metnin hatasızlığını doğrulamak için büyük çabalar sarfeden özenli ve şüpheci bir mütercim. Onun çalışmalarını dönemin harfiyen çeviri anlayışından ayıran yön, metinlerinde anlamı çevirme yaklaşımını benimsemesi.
- **Sabit bin Kurre:** Bin Kura ve öğrencileri astronomi ve matematik üzerine Arşimed ve Pergalı Apollonius'un eserlerinin de dahil olduğu Yunan eserlerinin birçoğunu çevirdi.

Bu dönemde iki çeviri yöntemi benimsenmiş gibi görünmektedir:

- İlki Yuhanna bin el-Batrik ve bin Naima el-Himsi tarafından kullanıldı. Bu çeviri yöntemi **aşırı derecede harfiyen** ve bunda esas olan her Yunanca kelimenin Arapça eşdeğerini bulmak, böyle olmaması durumunda ise Yunanca kelimeyi Arapçaya aktarma yoluna gitmekti. Bu yöntem tam olarak başarılı olmuyor ve çeviriler daha sonradan gözden geçirilip düzeltiliyordu.
- Çevirileri düzelten kişilerden önemlisi el-Memun'un emrindeki Huneyn bin İshak. Bu yüzden de bin İshak ve onu izleyenler, çevirinin didaktik bir işleve sahip olduğunu düşünerek erek metnin okunabilirliğine ve erişilebilirliğine dikkat edip erek dile ve erek metnin okuyucusunun beklentilerine öncelik vermişlerdir. **Anlamı çevirme yaklaşımı.**
 - Örneğin; bin İshak çevirilerinin tıp biliminde uzman olmayan ya da felsefe hakkında bilgi sahibi olmayan biri tarafından da anlaşılabilen hoş ve duru bir biçimi olduğunu düşündüğünden çevirilerini açıkça övmüştü.

Çevirinin Destekleyicileri: 8 - 10. yüzyıllar arasında bölgede çeviri hareketini destekleyen çevrelerin sosyal konumları, mesleki statüleri, dini ve etnik durumları farklılık göstermektedir:

1. **Abbasi halifeleri ve saray çevresi**

- Abbasi halifelerinin birçoğu tarafından destek görmesine rağmen, kaynaklarda özellikle Abbasi halifesi Harun Reşid ve el-Me'mûn çeviri faaliyetleriyle özdeşleştirilmişlerdir.

2. **Üst düzey devlet memurları**

- Üst düzey devlet yönetiminde yer alan Fars kökenli Bermekîler; Irak Hıristiyanları; İslamiyeti kabul eden Nasturi Araplar.

3. **Araştırmacılar ve bilginler**

- Dönemin bilginleri bilimsel faaliyetlerine destek sağlamak amacıyla Yunanca metinler çevirtiyorlardı. Bilimsel konularda (felsefe, ilahiyat) çeviri yaptıran bilginlerin başında Müslüman Arap bilgin el-Kindî yer almaktadır. Tıp alanında çeviriler yaptıran hekimler arasında Yûhannâ bin Mâseveyh.

4. **Destekleyici aileler**

- Fars kökenli Bermekî sülalesi ve Musaoğulları Kardeşler (Benû Musa) dönemin çeviriyi finanse eden ailelerinin başında gelmektedir.

5. **Çevirmenler:** Huneyn bin İshâk; yardımcı çevirmenleri arasında oğlu İshâk bin Huneyn, yeğeni Hubeys bin el-A'sam ed-Dimaşkî ve İsa bin Yahya.

- Çevirilerin alanlara göre dağılımı:

Çeviri Alanları	Çeviri Sayısı
Tıp	149
Matematik	123
Felsefe	114

Yazar Adı	Çev.Sayısı
Galen [Bergamalı Galinus]	53
Efesli Rufus	43
Klaudius Ptolemaeus [Batlamyus]	21
Aristo	20
Platon	19
Perikles	15
Porphyrrios	8
Arşimet	11
Öklid	11
Hipokrat	10
Miletli Thales	9
Apollonius	6
Dioskorides	2